

**DE LA HISTORIA DEL COMTAT DE BESALÚ
LA SENYORIAL CASA DE NAVATA**

Por JOAQUIN GIRONELLA GARAÑANA

DE LA HISTORIA DEL COMTAT DE BESALÚ LA SENYORIAL CASA DE NAVATA

Els comitots

Vora la riera d'en Algarn, hi havia en temps de la dominació romana, la que en els vells escrits era nomenada *villa Nova*, una masia poderosa tallada segons el patró de les finques de plaer que posseïen els patricis imperials, ja enronçada d'oliveres com ho són encara les seves ruïnes.

D'aquesta llavor prové, segurament, la població que ara — amb honors de vila —, voltada d'un fistó de boscos, en mig de bones terres de conreu i situada entre el mar i la muntanya, es gronxa amb el ritme que li marquen, ja una mica llunyanes, les aigües del Manol i del Fluvià.

Surt per primera vegada en els documents la casa senyorial de Navata, en una escriptura de l'any 951, on els consorts Bernat Adalbert de Navata i Dolça, reconeixen les injustícies comeses per ells amb el monestir de Ridaura i tracten de reparar-les donant-li un camp a Cenelles, al peu de les ribes d'Algarn (1).

Molt aviat, els comptes de Besalú, desitjosos d'assegurar els seus dominis patrimonials, varen passar els ulls en aquesta masia, per a mudar-la en fortalesa i de aleshores ençà, la pau virgiliana que conegueren els seus goretis i les seves ramadès, sovint hagué de cedir el lloc al brogit de les armes, ja que cap altra mansió va semblar-los avinent com aquesta als comtes bisulunins, per tenir sota la vigilància dels funcionaris palatins, les terres altes de la casa d'Empúries frontereres amb els seus estats.

Segurament no amb altres mides que les de fer més efectiva aquesta vigilància, en Bernat Tallaferro, a les primeries del segle onzè, infeudava el castell de Navata a un parent seu anomenat Gausbert Geniofret i, pocs anys després, l'any 1031, un fill d'en Gausbert comprava el feu de Navata al compte Guillem I, restant, però, a mans dels magnats de Besalú la potestat de l'esmentada fortalesa.

Sembla que la possessió adquirida pel sobredit cavaller, era quelcom important, doncs hi anaven compreses totes les terres veïnes a la mateixa des de la *strata francisca* — o sigui el camí de França, que llavors passava

una mica més avall del castell —, fins a dalt de la serra de Moncanut, ja en els aigavessants de la Muga (2).

Justament abans de finalitzar el segle onzè, Adalbert, senyor de Navata, retenia sense cap dret l'església lledonina de Santa Maria, posada al capdamunt d'una petita vall entre dos aiguës i, alguna hora, opulenta i magníficament dotada. Adalbert, no se sap si portat a bon camí de resultes dels clams incessants que feien arribar als transgressors, els Bisbes de la Marca o si obeint més aviat a raons d'ordre familiar, un dia es decidí a tornar a la Mare de Déu — acompanyat de la seva muller i de llurs fills —, aquella església llavors en ruïnes, perquè dignament hi fos restituït el culte i els serveis divinals coneguessin de nou, els esplendors d'altre temps en aquell lloc que les escriptures seguien anomenant «sacratíssim», sens dubte per la veneració en què el tenien antigament els homes.

La restitució que va fer a l'església el cavaller penedit, marcà els primers anys de la canònica lledonina, als Priors de la qual havia de passar, abans de gaire, la hegemonia política que exercien damunt la frontera del comtat de Besalú els senyors de Navata. De l'hereter d'en Adalbert — Gausbert Adalbert —, no se'n sabia res sinó fos per la firma que posà, juntament amb els altres germans, al document de restitució que signà el llur pare. En canvi, mereix ésser recordat aquí com a fill il·lustre de Navata, al germà d'en Gausbert — Arman Adalbert — qui, després de formar part de la comunitat lledonina, fou cridat a governar la Seu de Carcassona.

De l'any 1099, el castell de Navata passa altra vegada a mans dels comptes de Besalú, puix, segons un document que registra Montsalvatge a la seva Col·lecció Diplomàtica (núm. 2213 del vol. IV), en Bernat Adalbert de Navata, fa entrega de la castlania a en Bernat II de Besalú i li tramet la potestat perquè pugui fer el que millor li sembli, així del castell esmentat com de qualsevulla de les fortaleses que allà s'escaiguin a ser construïdes, com també de les valls interiors i foranes del mateix i de tot el que a la sobredita fortalesa pertany o, en l'esdevenidor, pugui pertanyer, a fi de que el comte ho tingui en perpetu alou, sense cap reserva ni engany.

Acaba de portar interès al document de referència, el jurament de fidelitat que, a ratlla seguida, hi afegeix el donant segons les fórmules cancelleresques llavors en boga, això és: que mentre visqui li serà fidel i disposat a la seva defensa personal i a la de tots els seus honors patrimonials contra qualsevols que fossin — homes o fembres —, que el vol-

guessin desposseir. També li jura fidelitat per al propi castell de Navata, tal com el trobà i tal com l'ha rebut de mans del comte i del qual castell promet donar-li'n la potestat quan en sigui requerit per durant el seu vivent i de la manera que un hom ha de ser fidel al seu millor senyor i jura que així ho mantindrà per Déu i els Sants Evangelis.

Pel que es veu, aquest cavaller tan addicte a la casa de Besalú, on prestava els seus serveis; era, al propi temps, molt devot de la Mare de Déu que es venerava a la Canònica de Lladó, no lluny de la seva casa pairal com ens ho fa palès, la dotàlia que va senyalar a dita església — al igual que ho feien altres magnats —, la qual dotàlia venia constituïda pel delme de la parròquia de Queixàs i la batllia de Julià d'Oliveda (3).

El mateix funcionari palatí, l'any 1112, dóna a en Ramon Berenguer, comte de Barcelona, Besalú i Provença, el forn de Besalú amb les seves pertinences i tot el patrimoni que fou d'en Berenguer Ramon de Navata, menys la dominicatura d'Orriols. El comte li dóna, en canvi, una batllia a L'Estela, raó per la qual en Bernat Adalbert li presta l'homenatge de consuetud com a home sòlit i lliure que reconeix ésser-li, comprometent-se, ademés, a fer-li arreu, corts, seguici, hosts i cabalcades (4).

Per cert que un document de l'època (any 1128), anomena el pros Bernat «comitor del comtat bisulduní» (5) i això ens fa creure que amb el títol de «comitors» serien coneguts durant els segles onzè i dotzè, els funcionaris d'aquell comtat que feien residència habitual al castell de Navata.

En Bernat Adalbert — ja vell de dies —, degué veure una etapa singularment calamitosa per la seva casa pairal (1123-28) i aquesta fou quan el comte Ponç Huc d'Empúries — en brega amb el bisbe de Girona, al qui havia usurpat el delme de Castelló —, s'apoderà de la castlania i pretengué que aquell cavaller — lleial com altre no n'hi havia a la casa de Barcelona —, seguís guardant en feu la fortalesa paterna; sortosament la facècia no passà de ser una cosa episòdica, per tal, com havent acudit oportunament Ramon Berenguer en defensa dels drets episcopals, el d'Empúries fou derrotat d'una manera estrepitosa i les coses tornaren al ser i estat que abans tenien.

Els historiadors moderns ens parlen d'altre representant de la casa de Navata, que, per cert, devia desempenyar molt bon paper al palau comtal de Barcelona sota el govern d'Alfons I; aquest era en Bernat de Navata a qui el sobirà tot just anomenat, va donar en feu la vila de Peralada, posada cabalment, en mig de les terres patrimonials de la casa d'Empúries (6).

Quins serien els serveis que hauria prestat al sobirà de Barcelona, en Bernat de Navata, per otorgar-li semblant recompensa? En aquest fet històric, tanmateix, resulta una mica de mal aclarir tinguent en compte les poques referències que tenim sobre el particular, si bé la pacificació de les contrades provençals on esmerçà el comte-rei les seves habilitats diplomàtiques o, altrament, les campanyes que Alfons va sostenir amb notòries avantatges contra els sarraïns; que encara es mantenien dalt a les muntanyes de Prades i, després, arrabassant-los la ciutat de Cuenca, pot ésser guardin el secret de la generositat que gastà el comte-rei envers el cavaller de l'estingida castlania.

Pella i Forgas, ens fa esment d'un tal Arnau de Navata que s'esqueia a regentar la casa d'aquest nom en l'any 1160, sense consignar, però, cap gesta del magnat de referència que sigui digna de recordança.

També, d'una dama de la casa — na Ermengarda de Navata —, en coneixem una bona notícia. Segons es llegeix en la còpia del seu testament que figura en l'arxiu del priorat lledoní (segons P. Vayreda) — senyal de què fins a l'esmentat monestir havien arribat les seves caritats —, aquesta dama il·lustre deixà, al morir, tot el seu cabal als frares i als pobres i, a l'estil d'altres magnats, féu enterrar el seu cos al monestir de Banyolés. Si bé la data de dit document resulta indexifrabre, es creu que no és posterior a la dotzava centúria.

I ja no es troben gaires més noms que facin referència al vell casalici militar de Navata, com no sigui el d'en Arnau que figura en un document que otorgà el bisbe Guillem de Cabanelles per raó d'haver-li comprada la honor de Crespià. Amb aquests béns patrimonials i d'altres que n'hi afegiria l'ortorgant, pogué fundar el bisbe, a benefici del capítol catedralici de Girona, la institució dita «del ferial» (7).

Això no ens ha d'estranyar, car tot havia canviat radicalment un cop arribats a l'any 1357, que és el de l'últim document de que tenim coneixement referent al castell de Navata — un homenatge de fidelitat d'alguns vassalls d'aquella senyoria —. L'organització política que fou peculiar del segle catorzè, aquí a la nostra terra ja no tenia res a veure amb la de les jerarquies feudals de l'època carolíngia i, el castell de Navata — que si bé encara es mantenia en peu, ja era fet una antigalla —, esdevenia una institució enterament desplaçada, no tant pels veguers que de Besalú estant regien amb fórmules menys tancades, els vells i limitadíssims estats comtals, com pels privilegis cada dia més significatius que la corona donava als priors de l'església lledonina, els quals hàbilment

se'n duïen ara la privança que abans tenien els cavallers de Navata, propi dels monarques aragonesos.

Com sigui que les realitats sempre acaben per imposar-se, del que devia ser el castell de Navata en les seves funcions d'Atalaya de guerra de la casa comtal de Besalú, ens donen encara perfecta idea les minúscules proporcions del seu clos amurallat — que així és arribat als nostres dies —, talment una cosa de fireta si un hom el compara amb les de les fortaleses construïdes tres-cents anys més tard, en temps de Jaume el Conqueridor o bé del seu fill en Pere el Gran i, aquí radica, justament, la vàlua documental tan pujada que té el monument arquitectònic com a una de les poques mostres que ens queden, en quant a les seves línies generals al menys, de l'art primitiu castrense a la nostra terra, gairebé coetani als temps de la reconquesta pàtria, encara que examinant amb detalls les naus a punta d'atmetlla de la capella senyorial, ens deixen comprendre com la vella fortalesa continuava encara prestant alguna utilitat, àdhuc ja molt avançada l'edat mitjana. Una vegada consumada la unió d'Aragó i Castella, la casa de Navata caigué en l'oblit dels homes, com s'ha esdevingut a tantes institucions una vegada han acabat la missió que els havia encomanat la Providència.

La vila nova

Com a la majoria de les localitats de règim feudal, també a Navata hi creixia, no gaire lluny de les parets del castell, un poblament de caire més llibert, ja que els seus veïns ben pocs lligams tenien ni amb els castlans ni amb els senyors jeràrquics de la Castllania.

Gairebé sempre aquest nucli demogràfic s'emparava al recés de l'església i, concretament a Navata, ja es fa esment de la parròquia de Sant Pere, l'any 1019 en que l'església de referència fou cedida al capítol catedralici de Girona, pel seu Bisbe, Pere.

El més curiós del cas, és que, quan arribat l'any 1031, el mateix Bisbe que abans hem esmentat volgué ratificar aquella donació, va ser cridat a signar el corresponent document, Oliva, bisbe de Vich.

El Pare Albareda en comentar aquest fet en el seu llibre «L'abat Oliva, fundador de Montserrat», es pregunta quina raó hi hauria perquè l'abat Oliva es desplaçés a Girona per a legalitzar amb la seva firma personal, el document confirmatori de l'entrega de la parròquia de Navata al Capítol canònic de la Seu de Girona. Creiem que la intervenció de l'abat de Ripoll i de Cuixà en el dit afer fos ben justificada,

si admetem que la família comtal de Besalú i Cerdanya, quina representació devia tenir assignada el bisbe signatari, tindria drets senyorials sobre la parròquia de Navata, la propietat de la qual, llavors es traspasava, segons veiem anteriorment.

Adhuc podrien pendre en consideració i apuntar la suggerència d'haver-se practicat un menecatge no del tot desinteressat en l'esmentada esglesieta romànica de Sant Pere de Navata — probablement de part dels sobirans de Barcelona de cap a les darreries del segle dotzè —, el fet no gaire freqüent aquí, a la terra baixa, d'haver aparegut restes d'unes pintures murals a la volta interior de l'absis d'aquella església, quals pintures murals semblen dur traces inconfundibles per afiliar-les a les escoles pictòriques tan ben representades a l'altra part del Pireneu català.

Mentre a les vores de la riera d'en Algam anava decaient la forcia estada dels magnats bisulubins, el poblament rural del veïnat d'en Miró, a l'altre cap del terme, anava creixent de mica en mica i aquest augment cada dia més acusat, de la partida rural abans anomenada, era el preludi del burg que — després d'una etapa quelcom laboriosa d'artigueigs i de rompudes —, havia de substituir amb innegable avantatge la caduca institució de la Castlania abans esmentada.

Difficil esbrinar quin degué ser el castlà que — posada la vista en les llunyanies del futur —, va marcar amb la pròpia espasa i amb gest decidit i oportú, el camp on s'havien d'aixecar la vila molt aviat faixada de muralles i somniant encara les torraces de les vores d'Algam, que li donarien així i tot certs aires de plaça forta, adés la platxèria de l'esglesiola que, cap al llevant del terme, els dies de festa recollia sota la seva nau la gent dels masos, com mare amorosa que acarona els seus fills. El cert és, que abans de finalitzar la catorzena centúria, ja la *vila nova*, com així és anomenada en el Llibre Vert de la Catedral de Girona, aixecava el seu airós caseriu a l'entorn de la jove parròquia, el que és com si diguéssim que la vida medieval tot just expellida, anava recollint cada dia amb braços hospitalaris, una generació — fins llavors incoherent i dispersa —, constituïda principalment per menestrals, terralloners i gent d'ofici.

Lluïtes de veïnat

S'acostuma a dir, que el que no té valor, és poc envejat. En canvi, el terme de Navata que ja tenia fama desde llunyana data, de vividor i de bones terres, aquest factor havia d'ésser la poma de la discòrdia llançada entre dos cases rivals, igualment interessades de posseir-la, puix

encara que tradicionalment aquell terme era un feu de la Corona, la casa d'Empúries maldava sense redós per adjudicar-se'l, per tal com la seva possessió li donava la clau de la muntanya on havien guanyat tants feus els magnats empordanesos, sobretot després de l'ajut que prestaren a Pere el Gran quan aquest s'hagué de batre amb Felip l'Ardit, de França.

I, si bé aquests intents sovint es camuflaven sota l'apariència de senzilles aliances familiars, com va esdevenir quan el maridatge d'en Dalmau de Rocabertí amb na Ermesenda del Far i de Navata l'any 1245, qual matrimoni portà com a conseqüència la reincorporació de la vila de Peralada als estats d'Empúries, sempre aquelles tenien a l'aguait els nostres sobirans, gelosos de mantenir els seus drets patrimonials damunt les terres procedents de la dinastia besalunina. Aquest enllaç ha portat a certs historiadors a suposar que, de llavors ençà, passà la baronia de Navata a formar part del patrimoni dels Rocabertí, feudataris de la Casa d'Empúries. En canvi, l'historiador de les nostres comarques, en Pere Vayreda, discrepa de tal opinió i diu que mai podien consumir els monarques aragonesos noves vinculacions d'aquests territoris, després d'haver-ne segregat part tan important, com comentàvem anteriorment i així fa pensar que continuaren adscrits al patrimoni de la Corona, mentre va mantenir la seva personalitat històrica la Confederació catalano-aragonesa.

Malgrat el dit anteriorment, la casa de Rocabertí no perdonava cap avinentesa que se li presentés per tal d'acréixer la seva influència en aquestes terres. Pels motius esmentats, són ben conegudes les bregues seculares de què fou objecte el terme de Navata entre la Cúria vicarial de Besalú, que hi tenia un lloctinent de batllia en senyal de la jurisdicció reial que hi exercia i els procuradors de la família Rocabertí, representants dels drets senyoriais que hi posseïa la casa anomenada, com a part integrant de la dot que havia correspost a Ermessenda en aquesta localitat on tingué sa pairalia.

Tan aferrissades foren aquelles lluites, que àdhuc la fantasia popular s'emparà més d'una vegada en els seus cabdals episodis, per enriquir amb els mateixos temes el fons llegendari de la comarca, dels qui, si s'haguessin recollit tots, podríem emplenar llargs infolis. Entre els més coneguts, són els que segons els vells del poble feien referència als serveis de guaita que alguna hora es feien a la Torre-Mirona i el castell de les Escalles —aquest situat en el terme de Vilanant—, per mor de mantenir en peu de guerra les dues centinelles més avançades que posseïen dintre dels seus dominis els comtes d'Empúries i també de la mina

que —sempre segons la tradició o la llegenda— posava en comunicació les dues torres. Una que es conta amb aquell misteri que sol posar el poble en les seves narracions, sempre que s'escau de parlar de coses pretèrites i molt divulgada en aquests pobles de la part alta, és la llegenda del «Bou d'or», enterrat a les ruïnes de la torre o castell de les Escales.

Deixant a part aquests episodis llegendaris d'aquest període borrascós que conegué la vila de Navata, hem de tornar a fer referència a les lluites que per qüestions de jurisdicció sostingueren els representants dels senyors de Perelada i els veguers de la vila de Besalú, sobre tot a partir del segle XVI, quan els monarques espanyols començaven de perdre el favor que havien sentit els seus antecessors per aquestes minúcies de caràcter localista. I com una d'aquestes proves, assenyalem el contingut d'un pregó que manà fer a Navata l'any 1640 la «Il·lustríssima i nobilíssima comtessa de Peralada i Vescomtessa de Rocaberti i senyora de la baronía i castell de Navata», en el qual pregó ordena: «que ningú de la present vila i baronía gosés ni fos atrevit de pendrer ni acceptar ningun establiment del Batlle general en la present vila i baronía tant de ninguna tinensa de terra com de muralles i altres coses baix la pena de 500 sous i que si algú se'n fos fet aquell haja de denunciar tant lo que l'ha rebut com els testimonis i baix la dita pena l'hajan de manifestar a la present cort dins deu dies».

El cert és que, malgrat l'estil sever del pregó, que manà llegir la senyora marquesa a cada cantonada del poble, els pagesos de Navata no es varen pas donar a engany. Un de tals pagesos, Cels Frigola, que justament en aquells mateixos dies havia rebut terres de mans del batlle general de Besalú, pensant segurament que com diu l'adagi «del bon vi, la meitat aigua», procurà tot seguit desentendre's del pregó esmentat, lliurant a la marquesa un escrit on amb mots respectuosos li deia el següent: «que si bé acceptà un establiment del batlle general ho podia fer i tenia jurisdicció administrativa en dita vila de Navata».

Del contingut d'aquest escrit es desprén que l'esmentat Cels de Navata era persona prudent per entendre que en determinats casos, no costa res de quedar bé amb tothom.

Probablement aquestes lluites sostingudes entre les dues jurisdiccions locals, marquen una de les darreres revifalles del feudalisme —temps ha ferit de mort— en aquesta comarca de l'Empordà.

Abans d'acabar la centúria dissetena, les muralles del clos urbà de Navata queien per sempre enderrocades.

BIBLIOGRAFIA

1. MONSALVATJE. Col·lecció Diplomàtica del Comtat de Besalú.
2. MONSALVATJE. Col·lecció Diplomàtica del Comtat de Besalú.
3. P. VAYREDA. Arxiu Canònica de Lladó.
4. MONSALVATJE. Col·lecció Diplomàtica del Comtat de Besalú.
5. S. VILLANUEVA. *Viaje literario a las Iglesias de España.*
6. MONSALVATJE. *Los condes de Ampurias vindicados.*
7. A. MERINO y J. DE LA CANAL. *España Sagrada.*

Notas del autor.